

ROMA KÉP

A program értékelése

Az előző évadokról

A Romakép Műhely szervezői a 2011-es kezdés óta minden évben úgy próbálják meg a következő évad új koncepcióját kitalálni, hogy egyben kapcsolódjanak a megelőző évek programjaihoz is. A 2015-ös program koncepciójának ismertetéséhez hasznos lehet röviden összefoglalni az eddigi évek programjainak fogalmi kereteit.

A 2011-es Romakép Műhely címe „Romaábrázolás a kortárs kultúrakutatások tükrében” volt. Ennek során a program résztvevői az antropológiai képértelmezés módszerének segítségével arra kerestek választ, hogy „milyennek látják és láttatják a dokumentumfilmek a romákat”, és azt próbálták megérteni, hogy a filmekben alkalmazott kifejezőeszközök, formai megoldások miképpen teszik érthetővé „az ábrázolt roma közösségre jellemző vonásokat, társadalmi helyzetüket, viszonyaikat” ([Hivatkozás](#)) A 2011-es évad szerves folytatásaként 2012-ben a filmek kiválasztásának kulcsfogalom-párja a „láthatóság/elmosódottság” volt. A filmek értelmezéséhez segítségül hívott vendégek közreműködésével a moderátorok és a közönség azt vizsgálta, hogy miképpen tesz szert egy kisebbségi, adott esetben roma filmkészítő az önreprezentáció jogára, és hogyan szerzi vissza az identitás feletti kontrollt, ezzel elősegítve az emancipációt, akár a vizuális hatalmi normák megsértése, felforgatása révén is. ([Hivatkozás](#)) Folytatva és kibővítve az önreprezentáció kérdéskörét, 2013-ban a hangsúly a rendszerváltás utáni időszak roma kulturális, művészi, politikai teljesítményeire esett, amit az emlékezet és az identitás fogalompárba lehet sűríteni. ([Hivatkozás](#)) A 2014-es év programja egyrészt a romákkal kapcsolatos vizuális reprezentációk változatos műfajiságát, azon belül a fikció és a dokumentarizmus különböző keveredéseit jelenítette meg, másrészt jellemzően azokra az imaginációs aktusokra koncentrált, amelyek során az (etnikai, társadalmi nemi stb.) másik megkonstruálódik. ([Hivatkozás](#))^[1]

A 2015-ös évad koncepciója

A 2015-ös programot Bogdán Mária és én közösen állítottuk össze 2014 őszén, két-háromheti rendszerességgel tartott konzultációink során. Terveink szerint megtartottuk a Romakép Műhely elmúlt négy évének legfontosabb fókuszát, vagyis a reprezentáció és önreprezentáció kérdéskörének szempontját. A program előzetes összefoglalójában így sűrítettük össze koncepciónkat: „A félév során a reprezentáció és önreprezentáció kérdéskörén keresztül azzal foglalkozunk, hogy milyen jelentések konstruálódnak a romákkal foglalkozó filmes és fotós ábrázolásokban. Kapcsolódva az előző félévek műhelyeinek témáihoz és vizsgálataihoz, az elemzések során képet kaphatunk azokról a jelölő tekintet által működtetett normákról, melyek ezeket a jelentéseket a romákról megalkotja, és ezáltal alakítja a romákról szóló tudást a hétköznapok valóságában. A kurzus egyúttal igyekszik bemutatni

olyan reprezentációkat is, amelyek mindezekre reagálnak, például szembe mennek velük vagy alternatív jelentéseket hoznak létre. Igyekszünk rámutatni azokra a pillanatokra, amikor a bemutatásra kerülő alkotások vagy meghívott vendégek egy-egy munkájuk kapcsán lebontják, újraértelmezik a megszilárdult jelentéseket és kategóriákat, és új tartalmak és szerepek mentén kezdenek el beszélni, válaszolni. Tehát arra a folyamatra koncentrálunk, amikor a visszabeszélés, a hangkeresés, az önkifejezés és ezen keresztül az önmegvalósítás lesz a hangsúlyos.”

A program

A munkamegosztás szerint a programok egyik felét Bogdán Mária, másik felét én szerveztem, ami a vendégekkel való kapcsolattartást és a filmek Facebookon történő beharangozását jelentette. A 2015-ös program hosszabb lett, mint a megelőző években, és ennek oka a programstruktúra megváltoztatása. Úgy döntöttünk, hogy ebben az évben már rögtön legelső alkalommal filmet nézünk és beszélgetést folytatunk, és ennek a pilot-programnak a során mi mint a két szervező, vendégek nélkül ülünk ki a hallgatók elé és moderáljuk az eseményt. Ez a film a Számon kívül maradtak – A People Uncounted c. roma holokauszt-film volt. A programsorozat a félév végén is kitolódott, mert az Off-Biennálé keretében meghívtuk a Sárkány Lee visszatér című árnyékszínházat a Romakép Műhelybe, és ez az esemény már túl volt a szokásos évadzáráson.

A Számon kívül maradtak jó kiindulópontot jelentett az évadhoz, amennyiben koncentrálódik benne a programot jellemző tematikus gazdagság. Legelsősorban a romák ellen elkövetett népiirtást és annak emlékezetét mutatja be (megelőlegezve így Hajdú Eszter Ítélet Magyarországon c. filmjét), mégpedig úgy, hogy összekapcsolja a múltbeli atrocitást a jelenben zajló szegregációval és diszkriminációval. A film felmutatja a sztereotípiákban tetten érhető normatív jelölő tekintet működését, ugyanakkor azáltal, hogy romákat tesz főszereplővé, a saját hangon való megszólalásra, vagy éppen a visszabeszélésre is jó példát mutat. Ezzel pedig előrevetíti a félév központi fogalmát, az önreprezentációt. A Független Médiaközpont által készített társadalmi célú kampányfilmet (Elhalkuló nótaszó) olyan stáb állította elő, amelynek tagjai részben roma származásúak, és ennek nagy jelentősége van a keretprojektben (Romák – itthon, Európában) – még akkor is, ha itt a saját hangon való megszólalás, éppen az intézményi és anyagi kiszolgáltatottság miatt nem valósulhatott meg teljes egészében. A közszolgálati filmek képviseletében két olyan dokumentumfilmet néztünk egyazon este folyamán, amelyek közül az egyik készítője vállaltan roma médiaszakember, a másik készítői nem romák, de a filmekben megszólalók egyként maguktól és magukért beszélnek (Szebb Jövő, Esély-mesék). (Jellemző a Szebb Jövő-re, hogy a gárdista agresszió elkövetői ugyanúgy hangot kapnak, tehát képviselhetik a véleményüket, mint a megfélemlített romák. Az más kérdés, hogy, amint azt az egyik dolgozatíró kiválóan megfigyelte, a cigányellenes-szólamok önmagukat ássák alá, mint például ebben az egyszerre rasszista, ugyanakkor vallomásosnak tekinthető mondatban, amit egy gárdista-szimpatizáns ejt ki a száján: „Nektek is más a megélhetési bűnözés, nekünk is más.”) A Zenekar – tehetségkereső Both Miklóssal című film érdekes és eredeti módon jeleníti meg a kereskedelmi tévében látható tehetségkutatók alternatív verzióját, ahol az ország más-más részeiben felkutatott roma fiatalok szerves módon, saját, és nem megkonstruált történetükkel kapnak szerepet a show-ban (melynek célja egy zenekar gründolása). Mint az a beszélgetésből, vagy akár a filmről szóló dolgozatból kiderülhet, az eredeti hang, eredeti tehetség szempontja, vagy más szóval az autentikusság-konstrukció mindig bonyolult, és csak alapos, akár egymásnak ellentmondó elemzések mutathatják meg a hang valódi eredetét, persze ez alatt most nem a konkrét értelemben vett énekhangot értem, hanem a konstrukció mechanizmusainak hátterét. Az évad során éppen az eredetiség kérdése, annak nem egyértelműsége adta a legtöbb alkalmat a vitára.

A fenti példák arra jók, hogy megmutassák, rejlik-e, és ha igen, milyen feszültség rejlik a roma önmegvalósítás, valamint az adott társadalmi intézmények (médiумok, televíziós csatornák és műfajaik, a filmkészítés rendszere, a társadalmi-politikai, oktatási-kutatási intézmények és ezek hierarchikus struktúrái, és legfőképpen a nyelv és annak rögzült performatívumai) között. Ez a feszültség egyéni kiteljesedés és adott intézmény között sok esetben létező jelenség, és kimutatható a kelet-európai posztkoloniális helyzetben is. Ezeket a mindig egyensúly nélküli, de folyamatosan változásban lévő viszonyokat vizsgáltuk a félev során, például Bogdán Árpád játékfilmje, a Boldog új élet, vagy a Független Színház Metszéspontok I. – Kitágított terek c. előadása kapcsán is. A Boldog új életben egy 19. századi realista regény értelmében vett tipikus helyzetet látunk nem tipikus megközelítésben. E film kérdése az önmegvalósítás lehetősége, illetve lehetetlensége egy roma fiú számára, ami esetében a pusztán túlélést jelenti. A Független Színház színészei az elmúlt ötven év téma szerint válogatott filmjeiben ambivalens módon hangot kapó cigány szereplők hangját erősítik fel, adaptálják, aktualizálják, fejlesztik a mai intézményes keretek kritikájává – visszabeszéltetik az archív filmek múltbeli alakjait és a segítségükkel beszélnek ők maguk. Hasonlóképpen idetartozónak, az adott keretek közt az önmegvalósítás lehetőségeit firtatónak gondolom a Sztojka Katalinról szóló dokumentumfilmeket, amelyek abba a bonyolult problémába vezetnek, hogy a (kulturális, majd politikai) képviselő milyen csapdákat rejt az önmegvalósítás szempontjából. Maradva a metaforánál, a hangadás mindig érdeket sért, így a rendszer nagyobb erővel vonul fel az elnémitásra törve. (Sztojka esetében egyébként a helyzet bonyolultabb, hiszen itt a hierarchikus gender-viszonyok is belépnek a képbe.)

Kifejezetten aktuálisnak bizonyultak azok a programok, ahol a reprezentáció/önreprezentáció a roma – nem roma együttműködés jegyében zajlott, hiszen ezeknek a közös munkáknak a fényében látszik igazán a roma mellett a nem roma, az/ő, amit/akit közönségesen, egy színmetaforával fehérnek hívunk. Fehérként belépni a diskurzusba, ez eleve láthatatlanságot biztosít a domináns szereplő számára. Ez az ambivalens, a kritikai fehérségkutatás számára elemzésre méltó téma került elő több program esetében, például a Rácz Katiról szóló portréfilm interjúalánya és riportere viszonya kapcsán, vagy a fotókiállítás apropóján (Féner Tamás, Kovács Endre és Lakatos Erikai képeinek, szövegeinek értelmezésekor). Ennek a témának a részeként értelmezhető az a 2B Galéria-beli kiállítás, amely bár nem konkrét programelem volt a Romakép Műhelyben, de kapcsolódott az abban létrejött fotókiállításához. A Romakép Műhely csoportos kiállítása Kovács Endre Vízfogó 1968 című, Pócsik Andrea kuratori tevékenysége révén, az OFF-Biennálé keretei között a 2B Galériában megvalósult kiállításához szolgált egyfajta előszóként. Pócsik önreflexív koncepciójában Kovács fotós tekintete egyszerre konstruálja meg a nomád nagyvárosi romákat, és mutat vissza magára a konstruáló tekintetre. A „fehérség” így több, egymásba csúszó rétegben jelenik meg, a kiállítási koncepcióban és annak révén a fotográfiai anyagban is.

Bogdán Árpád filmje és Lakatos Erika fényképei az etnikai származást rendkívül reflexív módon bemutató művek. E művek és alkotóik felől ahhoz a két programhoz kanyarodom, amelyek a maguk módján revelatíván segítettek látni azt, hogy bizonyos kézhez álló eszközök, médiумok segítségével hogyan ábrázolja önmagát és önmaga romaságát, saját közösségét az amatőr autodidakta alkotó (ezeket a fogalmakat itt a „kreatív” és „sémáktól mentes” szinonimájaként használom), és ennek során miként mutat vissza a „többségi”, „fehér” társadalomra, láthatóvá téve azt, ami láthatatlannak tudja magát: a Kolompár „Sárkány” István képregényéből készült árnyékszínházi előadásra, Siroki László „információ-dealer” filmjeire, Lakatos Richárd és Balogh Tibor Youtube-videóira gondolok. Kolompár „Sárkány” István képregénye a nyolcvanas évek végén készült, majd miután megjelent a Mozgó Világ c. folyóiratban, a 2000-es évek elején kiállítás, majd árnyékszínház formájában dolgozta fel a Gruppo Tökmag nevű művészdúó (Buddha Tamás, Tábori András), valamint a Film- és Színházművészeti Főiskola bábszakos hallgatói). Ebben a műben egy cigány fiúnak a rendszerváltás

körüli Magyarország intézményeivel folytatott harcát és a populáris kultúrával fantasztikus módon átszőtt életét látjuk megelevenedni. Ugyanez a témája Siroki László riportfilmjeinek, melyek a műfaji eltérés ellenére nagyon is közel állnak a Kolompár-műhöz, hiszen ezekben szintén a szegregáltan zajló élet motívumait látjuk, kombinálva a mindennapi élet autentikus motívumaival, témáival (a rockzenével, a konyhakultúrával, a fotós nyári táborral stb.). Az önreprezentáció humoros formában történő megvalósulására pedig Lakatos Richárd és Balogh Tibor Youtube-videói szolgáltatnak jó példákat. Videóik, melyekben a szerzők humoros módon mutatják be a mai Magyarországon zajló folyamatokat, nem az önreprezentációra jó példák, mint inkább a többségi társadalomnak a romákhoz való viszonyát mutatják be.

Tervek

A 2015-2016-os akadémiai év őszi szemeszterében induló kommunikációs esettanulmányok című alapszakos kurzus előkészíti a 2016-os tavaszi Romakép Műhelyt. Ezt illetően több téma is napirenden van, ezek közül, pusztán megelőlegezésként kettőt szeretnék megemlíteni. Az „Ellenálló képek” cím alatt olyan dokumentumfilmeket, fotós életműveket, színházi projekteket szeretnénk bemutatni, melyek a maguk módján azt az ellenállást jelenítik meg, amely a posztkoloniális korszakot jellemezte az elmúlt évtizedekben a szegregációt és diszkriminációt elszenvedők részéről. Ebben a programban helyet kapnának olyan korai alkotások, mint John Akomfrah Handsworth Songs című filmje vagy Orson Welles Four Man in the Raft című filmje, magyar kontextusban pedig Sztojka Katalin tudósításai a Roma Magazinban, Csozó Gabriella aktivista munkássága, vagy éppen a magyarországi reformpedagógia kibontakozása (ahol az ellenállás paradox módon éppen a jó gyakorlat ellenében született meg). Az ellenálló képek, tekintve, hogy más magyarországi fórumokon is megjelennek, alkalmat adhatnak arra, hogy a Romakép Műhely a következő évi programját szorosabb együttműködésben valósítsa meg más, hasonló célokat maguk elé tűző szervezetekkel (Roma Sajtóközpont, Romaversitas, Gallery8, Független Színház, Tranzit.hu).

A másik téma előzetes címe az „Ábrázolásviták”, és ennek keretében az elmúlt évek romákat ábrázoló művészi alkotásai kapcsán kibontakozott vitákat elemeznénk. A számtalan példa közül néhány: Cigányok – a Katona József Színház darabja, Metszéspontok III. – kiállítás a Tranzit.hu-ban, Rétegződő identitások – kiállítás a Francia Intézetben, romák a magyar médiaelemzésekben, kampányfilmek és kontextusaik stb.

Müllner András

[1] Bővebben lásd Pócsik Andrea: Láthatóvá tenni. A romaképelemzés elmélete és gyakorlata, Apertúra, 2014 nyár-ősz, URL:

<http://uj.apertura.hu/2014/nyar-osz/pocsik-lathatova-tenni-a-romakepelemzes-elmelete-es-gyakorlata/>